

ЗОРАН АВРАМОВИЋ

ДИНАМИКА ЖАНРА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ У ДНЕВНИМ ЛИСТОВИМА (1918–1941)

Жанр је књижевна установа у којој унутрашње конвенције и мерила за одређивање увек могу бити подложне променама.¹ Жанр се одређује према врсти језика/стила (уметнички, свакодневни, језик професије), форми, стилу, обиму и предмету/теми о којој аутор пише. Није неважно да ли се текстови објављују у дневној штампи, недељној или периодичној.

Писац је стваралац који је увек слободан у односу према тексту. Не постоји универзални или опште прихваћен критеријум за разврставање написаних текстова. Другим речима, овај појам може да се одреди нормативно и искуствено. Књижевни родови (лирски, епски, драмски) одавно су проучени у науци о књижевности. Међутим, у врсте спадају све врсте искуствених текстова: потребно је разликовати књижевне и некњижевне врсте текстова, а самим тим и ауторе као књижевнике и некњижевнике.²

Тако, у некњижевне текстове укључујемо научне, публицистичке, новинске чланке (вест, белешка, извештај, репортажа, уводник, коментар, критика, интервју, анкета, фелџон). Књижев-

---

¹ Драгиша Живковић, *Теорија књижевности*, Научна књига – Свијетлост, Београд – Сарајево 1967, 136–231; Рене Велек, Остин Ворен, *Теорија књижевности*, Нолит, Београд 1985, 264–277; Борис Томашевски, *Теорија књижевности*, СКЗ, Београд 1972, 227–291; Волфганг Кајзер, *Језичко уметничко дело*, СКЗ, Београд 1973, 391–457.

² Зоран Аврамовић, *Полијтика и књижевности у делу Милоша Црњанског*, Академска књига, Нови Сад 2009; Слободан Владушић, *Црњански, Меѓалојолис*, Службени гласник, Београд 2011.

ни текстови су прича, приповетка, роман, песма, драма, путопис, текстови писани са естетском сврхом.³

Разуме се, ови текстови нису подељени кинеским зидом ни по једном критеријумском елементу а ни по месту објављивања. Књижевни текстови могу да се појаве у новинама али не и у научним књигама. То могу бити књижевни есеји, мемоари, полемике, фељтони, портрети личности.

Овome треба додати да не постоји јаз између књижевног и некњижевног текста. Сваки текст писан у једном језичком коду обликује смисао о предмету о којем пише, а у зависности од писатељске вештине аутора, може постати текст са оствареном естетском сврхом и тако се приближити књижевности.

Историја текста показује ширење жанрова или жанровских оквира чиме се ствара преплитање и могућност мешања више врста текстова у једном чланку.

Милош Црњански је писао у готово свим књижевним и некњижевним жанровима (песме, романи, приповетке, путописи, мемоари, драме, есеји, ликовне критике, књижевне критике, историјски записи, политички чланци).

У његовом списатељском опусу могу се разликовати чисти књижевни жанрови, некњижевни жанрови (посебно политички текстови), и текстови који су жанровски хибриди (*Путописи*) али не само у књижевном стваралаштву.

Са жанровског становишта, политички текстови Црњанског могу се поделити на подврсте: политичке вести, политичке репортаже, политички портрети, политички коментари, политички фељтони, политичке биографије, политички есеји, политички извештаји-писма, политички мемоари.⁴

У испитивању текстова које је писао за дневне новине могу нас интересовати следећа питања: колико је поштовао одлике жанра у коме је писао и да ли је као новинар или публициста употребљавао књижевни језик и стил?

Пошто текстови у периодици имају најразнороднију читалачку публику, можемо се упитати да ли је читалац био структурни елеменат текста. Да ли је Црњански рачунао са очекивањима свог потенцијалног читаоца (информисаност, задобијање симпатија код власти или публике, остваривање пропагандистичких циљева)?

Какве су жанровске одлике његових публицистичких и новинарских текстова? Каквим језиком су написани (експресивни

³ *Речник књижевних термина* (одредница жанр), Нолит, Београд 1984.

⁴ Зоран Аврамовић, *Одбрана Црњанског*, издање аутора, Београд 2004.

или референцијални)? Да ли је наглашено или скривено вредносно одређење Црњанског? У којој мери су израз осећања, страсти, маште или хладног промишљања и отвореног односа према чињеницама?⁵

Посебно питање се односи на откривање књижевног у новинским и публицистичким текстовима Милоша Црњанског. Највећи број текстова се може књижевно-уметнички обликовати. Поред језика и стила, писцу текста стоје на располагању и сви наративни елементи (време, простор, догађаји, ликови) као и разнолика значења. Новинска репортажа може постати уметничка репортажа, али то зависи од вештине писца. Својом списатељском техником, мајстор-писац може начином обликовања предмета изазвати ону перцепцију и емоцију која задовољава читалачке потребе публике. Међутим, доживљај стварности је у новинским и публицистичким текстовима увек повезан са одређеним степеном рационалности – интересима, политиком, међународним односима.

За наше испитивање користићемо дневне листове као облик периодике у којима је Црњански објављивао своје текстове. Изаостаје недељна и месечна издања (у такве спадају *Идеје* 1934/35, о којима сам написао студију *Политички сјиси*, Сфаирос, 1989). Дневне новине су везане за догађаје дана и имају мозаичку форму, дакле велики број жанрова. Информацијски садржаји су најзаступљенији и по томе имају снажан утицај на јавно мњење. Међутим, новински текстови могу да поседују и књижевно-уметничке квалитете.

У првом делу показале се пишчев жанровски распон у текстовима за дневне листове међуратне Југославије. У другом делу ће се анализирати унутрашња жанровска структура на примеру једног текста о Босни који је писан 1925. године. За циљеве овог истраживања користио сам и своју приватну архиву у којој се налазе новински текстови Милоша Црњанског.⁶

Жанрови у дневним листовима (Време, Политика, Правда)

Вести евидентирају догађаје као и изјаве јавних личности селективно и брзо. Са потписом Милоша Црњанског, дневни лист *Време* објављивао је вести из Немачке 1937. (Остаје непознато да ли их је писао или телефонским путем диктирао.) Краткоћа и

⁵ Мило Ломпар, *Ајолонови љубокази* (Есеји о Црњанском), Службени лист СЦГ, Београд 2004.

Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*, СКЗ, Београд 1971.

⁶ Такође, Зборник *Милош Црњански*, Институт за књижевност и уметност, Београд 1972 (део о прилозима у периодичној штампи).

сажетост у вестима потискују могућност књижевног израза. Највише је дневних новинских вести објављено 1937. и 1938. из Немачке.

Црњански у новинским текстовима пише о разним догађајима и личностима из области политике, историје, нација, рата. Као жанр приказивања делова реалности, *рејорџажа* допушта преплитање описа, извештаја, коментара а на граници је са путописом. Његови извештаји из Војводине које је писао за *Политику* 1923. на сажет и занимљив начин приказују прилике и људе у Војводини. Ти извештаји су репортаже, а не путописи. Или, текстови које је писао 1937. за *Време* о грађанском рату у Шпанији, припадају ратној репортажи.

Црњански је објавио велики број *путописа* у дневним листовима. Неки међу њима припадају књижевности у новинама, као што су *У земљи ѿореадора и сунца*, писани за *Време* 1933. године. Црњански је био неуморни путник, боравио је дуже или краће време у готово свим европским државама и са тих путовања објављивао текстове који се жанровски, углавном, преплићу. Његова путовања по Краљевини Југославији (Приморје, Војводина, Босна, Крф) 1923, 1924, 1925, 1928, 1932, 1933. објављени у *Политици* и *Времену* у жанровском смислу припадају репортажи али у њима има и путописних елемената, као и коментара, извештаја. То се на исти начин односи и на текстове писане из држава Северне Европе у *Времену* 1937. године.

Ову жанровску недоумицу Никола Бертолино је решио тако што је све ове текстове (укупно 161) који су на жанровским границама уврстио у жанр путописа.⁷

Портрети као и сваки други антрополошки текст, рељефно приказује интелектуалне, душевне, моралне, друштвене и политичке особине личности. Избор личности о којој пише Црњански прави према сопственом избору али и по захтевима новинских уредника. Највећи број портрета односи се на његове политичке савременике. Од српских и југословенских политичких личности, он је писао о краљу Александару I Карађорђевићу. Од историјских личности Црњански пише о Светом Сави (*Време*, 27 јануар 1934) и Карађорђу (*Време*, 1–3. мај 1932. и 18. фебруар 1934) а од европских политичара и државника о Хитлеру, генералу Франку, Мусолинију, шведском краљу Густаву V.

---

⁷ *Путописи 1–2* (приредио Никола Бертолино), у: *Дела Милоша Црњанског*, Задужбина Милоша Црњанског, Београд 1995.

Црњански је објавио два *фелџона* у дневним листовима у којима је књижевним средствима настојао да психолошки и антрополошки осветли приватан живот великих историјских личности, („Трагедија Миланове мајке”, *Време*, 19, 21, 27. август 1927, „Жене Цезара”, *Време*, 25. децембар – 31. децембар 1932). Један фелџон је политичко-прагматског карактера („Код наших авијатичара”, *Полиџика*, 10–20. септембар 1923).

Коментари Црњанског у дневним листовима су углавном имали политички садржај. Они су везани за социјалне и политичке прилике у Србији 1933, 1934. године, Великој Британији, 1930, Немачкој 1936, 1937, 1938, Италији 1938/9. У њима налазимо све елементе наративног језика као и став самог писца.

У међуратном раздобљу, Црњански је на страницама дневних листова *полемицао* са књижевницима о политичким и књижевно-издавачким проблемима. Храбро је улазио у интелектуалне сукобе са књижевним ствараоцима свога времена.

У полемици са Крлежом, он наглашава ратне резултате у политичкој историји Србије и култ војника у српској политичкој култури. Са Марком Царем полемише о проблемима наше књижевности (*Време*, фебруар, март 1929), а полемика око наше литературе је у *Времену* и *Полиџици* марта 1932.⁸

Текстови у којима преноси изјаве и ставове о најсрећнијој жени Југославије, припадају *анкеџи* („Где живи најсрећнија жена Југославије”, *Време*, 1932).

Есеј допушта писцу висок степен интелектуалне, етичке и имагинативне самосталности у разматрању и обликовању неког идејног погледа или социјалног проблема. У својим новинским есејима, Црњански је у широком распону личне културе, са књижевним стилем, исказивао свој став о разним питањима свога времена. Његови есеји су тематски различити: о држави, нацији, рату, монархији, либерализму, демократији, тоталитаризму, марксизму, српском питању, југословенству, међународној политици, привреди, култури.⁹

Црњански је објављивао и новинске *критике* књига са политичким и уметничким садржајима. То нису били обични прикази већ преглед и оцена текста. Примера ради, наводим критике „Луначарски и икона” (20. 2. 1934, *Време*) и „Балкан према оцени немачког новинара Егона Хајмана” (10. 7. 1938, *Време*).

---

⁸ З. Аврамовић, *Полиџика и књижевности у делу Милоца Црњанског*, 333–346.

⁹ Исто.

Као пример остварене унутаржанровске динамике текста може да нам послуже текстови репортажног жанра које је Црњански писао о Босни током новембра 1925. године. Укупно је објављено осам текстова од 25. октобра до 2. децембра у дневном листу *Време*. У сваком појединачном тексту откривамо преплитање више жанровских обележја, са различитим језиком, са више тема и вишеслојним значењима.

У првом и другом тексту („Ко је био бискуп Шарић”, 25. 10. 1925. и „Питање глаголице и конкордата”, 4. 11. 1925) Црњански користи жанр политичко-верског портета, јавне полемике, елементе есеја. Други текст је предметно наставак приче о бискупу др Ивану Шарићу и његовој антидржавној, односно католичко-сепаратистичкој делатности. Овде наилазимо на елементе рецензије и критике публикације, текстова бискупа Шарића у листу *Недеља*. Такође, наилазимо на жанр историјске анализе завода Свети Јероним који је Аустрија основала још у XVIII веку за школовање хрватског свештенства.

Следећа два текста су тематски повезана – Црњански описује такмичење гуслара код Алипашиног моста („Утакмица гуслара код Алипашиног моста”, 14. 11. 1925, и „Песма гуслара има ли још смисла”, 17. 11. 1925). У овим текстовима описује такмичење гуслара, тумачи догађај, извештава о чињеницама (64 гуслара са именима и презименима), коментарише покрете и понашање гуслара. У првом тексту читамо литерарни опис Босне: „Осим тога, охола, чудна, тмурна, та Босна – наша Шпанија, како је назива њен песник Иво Андрић, са својим снежним планинама, сухим камењаром, врелим вртовима и неочекиваним понорима, својим верским слепилом, инквизицијом, многобројним кулама и градовима, својим тешким и погуреним народом, отсеченошћу од света и охолошћу, отменошћу, можда је од свих других наших земаља згодна за један овакав експеримент.” У истом тексту, Црњански тумачи мотиве гуслара. Нису они дошли због себе и свог певања већ у име села и вароши. Вратити се са утакмице гуслара побеђен ето „вечне бруке”. У другом тексту на врло живописан начин приказује неке од такмичара за време њиховог наступа. Тако Трифко Калајдић – „Као мађија разлеже се његов јаук док пева о Араду. Очи су му упрте у вис, не види никог, халуцинира, као да је хипнотисан. Његов јаук потреса до костију.”

У тексту „Слике и прилике око Сарајева”, 19. 11. 1925. Црњански комбинује жанрове описа-пејзажа, репортаже, извештаја о министру Сршкићу, историјску анализу: „Ниједна од наших

земаља не изгледа тако стара и забачена од света, затворена и повучена у брда и шуме, ни тако ћутљива као наша Босна... Сва је Босна разнолика, иза сваког брда, земља са новим обликом, купаста, па таласаста, па питома уз сребрну реку, па румена као врт, па густа шума.”

Овом опису се додаје и национално верски коментар: „Свет је ту да, на жалост, горко различит, још увек читав јаз дели православног од католика и муслимана... Ни један наш пречански крај, у ствари, нема права да говори о вешалима, за време рата, осим Босне. Што је другде била појединачна жртва, овде је опште гробље. Од Требиња па до Вишеграда на хиљаде их је платило главом, за Србију.”

Затим прелази на историјски есејистички фрагмент, на некадашњу престоницу краља Стефана Томе, бившег богумила, град Врандук.

Последњи део текста је чисто новинарски извештај о сусрету министра Сршкића са становницима Босне. Језик је обичан, свакодневни, приказивачки. Препричава се и дијалог са необичним бирачима, одборима, локалним председницима.

„Шта иште и жели Босна”, од 21. 11. 1925. године, такође је написан у жанровској помешаности. То је политички извешатај, верска анализа становништва Босне, партијско политички коментар. У Босни су потребни општински избори на којима би се масе „забавиле, умириле и политички васпитале”. На тим изборима главну улогу имају Радикална странка Николе Пашића и Хрватска заједница Стјепана Радића. Споразум између ове две странке је код српских маса примљен хладно а у хрватским масама поздрављен. Православни у Босни одбацују споразум са г. Спахом и Југославенском муслиманском организацијом.

Црњански углавном користи верске термине – православци, католици и муслимани, а не национална имена. Православци, има их преко осамсто хиљада, углавном имају одређене и јасне појмове о својој отаџбини – на Косову је пропала а на Куманову и Солуну васкрсла. Католичке масе, које се више тако опредељују него хрватске, осетљивије су верски, него племенски. На њих је највећи утицај имала црква. Муслиманске масе су уплашене за своју *веру и дин* и мало их занимају избори и парламент.

Текст „Који је враг у Босни”, 29. 11. 1925, је са становишта преплитања жанрова најбогатији. У њему се открива социолошка анализа града Сарајева, економски коментар односа према Народној банци, лирски опис Босне и чисто књижевно-поетски фрагменти: „Сарајево, на жалост, још осећа и преболује судар старог и новог. Има у себи увек неке, источњачке лепоте, пуно је дивне

и хладне воде, жубора, румених и жутих јесењих боја.” А неки фрагменти текста су чисто књижевни текст. Опис природе око Сарајева као да је преузет из *Сеоба*: „Жуто дрвеће и воће гледа у јесен, кроз јабланове, испод којих се оснивају клубови љубави, као некад клубови за националне идеале. Брда и планине се црне кроз маглу, као пре.” Видимо чисту употребу метафоре. После таквих лирских узлета следи део текста, писан сувим економским терминима, о жалбама Загреба, Сарајева и Новог Сада на рад Народне банке („Све поједе Београд”).

Последњи текст са овог путовања „Прошлости и новости у Босни”, 2. 12. 1925, комбинује политички извештај, верску анализу, политичку анализу, критички културни коментар и извештај о уметничким приликама у Сарајеву. Карактеристичан је критички коментар употребе ћириличног писма: „Босна, као и Тибет, нема ни једног јединог листа ћирилицом”. У исто време сарајевски лист *Вечерња пошта*, штампан латиницом, стиже у Ужице, 40 комада. Тако, док у Босни нема ћириличног листа, у Србији се може наћи дневни лист штампан латиницом.

*

У сваком појединачном тексту, као и у текстовима са овог путовања, откривамо преплитање више жанрова: путопис, извештај, репортажа, тумачење догађаја и личности, критички коментар, елементи есеја, историјске анализе, политички портрети. У свим овим текстовима, уочљиве су промене у језику (избор из језика) сваког жанровског фрагмента. Различите теме се обликују одговарајућим језиком.

Уочавамо и преплитање књижевног и некњижевног текста. То су текстови са књижевно-уметничким резултатима. Црњански користи књижевна средства у сваком жанру и када он предметно припада политици, нацији, економији.

Опис човека и природе које се нуде чулном опажању путнику кроз Босну пун је уметничког набоја. У тим описима је тесно повезана спољашњост и унутрашњост (духовност).

Поред сликовитог описа народа у тексту о Босни, Црњански користи низ фигура (најчешће хипербола и иронија) како би изразио свој однос према догађају. Употреба експресивног језика у структури путописно-репортажно-политичког текста, удаљава нас од природног језика ових жанрова, и отвара простор за књижевни језик и стил (фигуре – перифраза, хипербола, поређење, симбол, персонификација). Уметнички ефекат ових текстова остварује се управо одступањем од иманентних норми новинског

текста. Читалац новина има навику, рутину у језику и стилу овог жанра. Али када се тај језик „поремети” језичким фигурама, живим сликама, ритмом реченица, навика новинског читања се нарушава.

*

Црњански је писао жанровски разнолике текстове за дневне листове у великом броју. Међутим, за ове текстове не може се тврдити да представљају „чисте” врсте. Наша анализа показује да у сваком тексту Милоша Црњанског откривамо преплитање два или више жанра.

Овакву динамику жанра омогућио је, пре свега, његов велики дар за језик. Он употребљава изражајни, референцијални и сазнајни језик. Иако пише за дневне новине и о темама за „дневног” читаоца, Црњански користи књижевна средства. Уколико се књижевно конституише у језику и поступку, онда у његовим текстовима откривамо наративне елементе, лирске и прозне исказе. Помоћу језика он нарушава унутрашње норме жанра. А неочекивана перцепција материјала, омогућена језиком, отвара простор естетском.

Са становишта жанра, о књижевном тексту говоримо када препознамо његове конструктивне принципе. Нема теоријских препрека да и из овог угла одредимо новински текст Милоша Црњанског као књижевни.